

érzékről tanúskodnak. Politikai, elvi jellegű véleményt nem nyilvánít, az olvasottakat erkölcsi vagy esztétikai szempontból ítéli meg. Jósika Miklós *Abafi* című regényével kapcsolatban pl. kiemeli azt a „szép célt”, hogy a szerző „az erős akarat melletti megjobbultást” állítja követendő például az olvasó elé, dicséri a stílusát, „szép mondatait” is, de a részletekben elvesző, „terjedelmes, aprótekos festegetéseit becsülni” nem tudja. (181. l.) Csokonai alkalmi költeményei, ódái és Kleist-fordítása „felizgatott vágyának teljességgel nem felelnek meg” (206. l.), de Lilladaltait „a kétségbeeső szerelem utolsó fellobbanásainak” festéséért nagyra tartja, s ennek kapcsán megállapítja, hogy „Csokonaytól nem tagadhatni meg a szép költői lelket”. (214. l.) Nagy Ignác *Tiszújításának* szatirizáló társadalomábrázolását elfogadja, tárgyilagosan elismeri, hogy „nyers és hű képit adja a magyarországi megyei tisztválasztásoknak” (182. l.), de Balzac realizmusa távol áll az ízlésétől, véleménye az elismerés és elutasítás közt ingadozik. A *Grandet Eugenia* bírálatában írja: „Balzac festése tudja isten, mi undorító s le verő a kedélyre. Vagy tán még nem szoktam meg szellemiek után, ily anyagi képű könyvet olvasni. Helyeslésem és kárhoztatásom libeg Balzac ellenében.” (230. l.)

Rácz Pál és Kenézy Lajos s a hozzájuk hasonló gondolkodású és ízlésű református lelkészek (mert nyilván többen is voltak ilyenek) olvasmányai arról győznek meg bennünket, hogy — ha a református papság nem is játszott a XIX. század első felének irodalmi életében olyan jelentékeny szerepet, mint a katolikus — egy kisebb, művelt rétege olvasóként bekapcsolódott a kor szellemi, irodalmi életébe. Nehezebb anyagi viszonyai miatt többségük nem vált ugyan előfizetővé, könyvvásárlóvá, de a kezébe került munkákat szorgalmasan olvasta és másolta, belső igény élt benne az irodalmi, szellemi táplálék iránt. Szellemi magatartásuk révén e lelkészek a Tiszántúlon is kiemelkedtek a vidéki nemesek és papok átlagából s közeledtek a művelt értelmiségi olvasókhöz.

Fülöp Géza

Radnóti színei

Radnóti műveinek elemzésével, verselési technikájának értékelésével többen foglalkoztak, nyelvének analízisével, szókincsének vizsgálatával azonban viszonylag kevés időt töltött a tudományos kutatás, s ennek a hiánynak egy kis részét szándékszem e dolgozattal pótolni, melynek célja, hogy feltárja Radnóti költészetében a színek tudatos vagy öntudatlan felhasználásának jelentőségét.¹ Nemes István gondos elemzése (A képszerűség eszközei Radnóti Miklós költészetében. NyTÉ 51, 1965.) nem terjed ki részletesen a színek vizsgálatára, sőt Nemes azon az állásponton van, hogy Radnótinál „a színérzék, a színösztön... halkabb tónusú, mint a Nyugat költőinél” (10).

A közelmúltban Radnóti korai verseit olvasgatva megakadt a szemem egy soron: „Jött tőled is pár lila levél.”² Idegen volt a mondat, a későromantika oly kedvelt színe még ebben az ironikus használatban sem illett Radnótihoz, s ezzel kezdtem el a költő színei utáni nyomozást. Rövidesen kiderült, hogy a lila csak a korai versekben fordul elő, s ebből a fenti idézet és a *Tájképek*ben szereplő „lilaszín leplű holdas éj” két nap eltéréssel, 1927. július 15 és 17 között keletkeztek.³ Mikor 1928-ban („Vetkőztél tegnap az ablak előtt a beszűrődő lila fényben”), később 1929-ben és 1935-ben újra jelentkezik („lila madarak ülnek a ködben/ a lámpák alatt”), „ritkul az erdő, a fekete/ feketébb lesz és enyhébb/ lilaszín lesz a fehér”), a lila már nem tűnik finomkodónak és keresettnek, hanem a költő szemét dicséri, mely az egész táj hangulatát egyetlen színnel érzékeltetni tudta.⁴

Radnóti színhasználatát továbbemelezve szembetűnt, hogy már a korai versek színei is élesek és elhatároltak. Az összetett színek, mint „—bordóvörös könyv vagy”⁵ vagy „kigyulladt a zavart jelző lámpa vérvörös lángja”,⁶ akárcsak „—vérvörösén kelt fel a teilihold”,⁷ hamarosan eltűnnek a költészetéből. A színkombináció használata eredetileg talán Ady hatása a fiatal költőre, a *Sirályiskoly*ban nemcsak a „vérszínpiros rossz hajnalokon” sor, hanem az egész vers, különösen a befejezés dobbanása: „testvéreim miattam szépek”, Ady gondolati és nyelvi hatására utalnak.⁸

Mint mindenkinek, Radnótinak is vannak kedvelt és kevésbé kedves színei. Egyeseket igen ritkán használ, más színek állandóan vele maradnak, noha gondolati tartalmuk, asszociáló irányuk változik az évek során. 1928 és 1932 között a fekete és a fehér dominál a versekben, melyek gyakran a fa- vagy linóleumtiszta hatásúak keltik az olvasóban. Az egyértelmű kont-

¹ A tanulmányhoz az 1959-ben megjelent Radnóti Miklós összes versei és műfordításai c. kötetet használtam, melyet KOZKÁS Sándor rendezett sajtó alá.

² *Levél*, 1929.

³ *Tájképek*, III, 1927.

⁴ *Az áhítat zsoltáiraiból*, VI, 1929.

⁵ *Rózsa*, 1926.

⁶ *Neumann & Söhne*, 1927.

⁷ *A bolond és a hold*, 1926.

⁸ *Strályiskoly*, 1988.

raszton („fekete házak” és „kis fekete gőzösök” felett „fehéren világít a Tejút”)⁹ túl, egymás ellen állítva, mint „...fehéren torlódik/ a nyáj,...ha hálnak fekete ég alatt/ a fák...feketébb lesz az/árnyék”¹⁰ a két szín szimbolikus jelentősége megnő, akárcsak a *Szegénység és gyűlölet versében*, melyben „fehér álmok” a „fekete tűzfalak” közé szorulnak.¹¹ A „—megöltem hófehér álmaidat”¹² „tejzú gyermekek álmaikat/ alszom”¹³ és a „két fehér, ártatlan szűzek”¹⁴ sorokban a fehér a tisztaságot, a reményt és az életet jelzi, míg a fekete a csalódást, a félelmet és a halált szimbolizálja. Az 1935-ben írt *Déllől estig*ben is csak ez a két szín szerepel: a délután fehér hevét a tyúkok szemhártyája, a közelgő este és a halál félelmét leíró feketén köröző héja érzékelteti, melyre a nappali élet jeleként az alkonyi sötétben „torony költi még hitét fehéren”.¹⁵ Évekkel később, mikor e két szín már más üzenet hordozója Radnótinál, az élet/halál kontraszt még egyszer megjelenik az *Októbervégi hexaméterekben*, melyben a „fehérnevetésű patak” a nyár, az élet és a „fekete hó” a tél, a halál szimbóluma.¹⁶

A fekete, a 'színtelen szín' nyomatékos használata már Babits *Fekete ország* c. verse óta népszerű a magyar irodalomban, így Radnóti *Tájképekjének* első és utolsó sora, „már fekete a víz és alszanak feketén a parton a Gyárak/ házak” valószínűleg Babits hatására keletkezett.¹⁷ Erre utal a hatodik rész is (*A gyorsvonat elhagyja a várost*), melyben „fekete fák rohannak el sűrűn” és „már a fekete városig viszik/ vissza a sóhajokat”.¹⁸ A teljes kompozícióban (101 sor) öt szin fordul elő: a vörös, a már idézett lila és a kék egyszer, a fehér négyszer és a fekete kilencszer szerepel. A piros és a vörös, melyek később szimbolikus jelentőségükben élesen el fognak egymástól határolódni, a legkorábbi versekben még nem nyernek különleges jelentőséget. Már ekkor megjelenik azonban az arany, először csak a szépség és vidámság színeként („A nap...fénye, csillogott a vizen mint egy aranyfolyó”¹⁹ „karcsú ujjaid között aranylő/narancs az életünk régi kedve”²⁰ stb.), később jelentését kibővítve, magát az életet szimbolizálva.²¹

Az 1930-as évben még a fekete és a fehér Radnóti uralkodó színei: a fehér megmarad a tisztaság és ártatlanság jelképeként („fiatal apácák hitese hófehér teste”²² „fehéren a falu végen most halt meg/ a lány”²³ vagy a *Szeretem* c. versből a kislány „fehér” nevetése),²⁴ míg a fekete eddigi jelentése egy újabb hangulattal, a félelemmel gyarapszik („...már jegyenék árnyéka gyászolja csak régen fekete nyenyérünket”²⁵ „... angyalaink magukra húzták/ a fekete takarókat”²⁶ „...fekete tájak tükröznek/ sötétén összecsuorrenő fogaimon...”²⁷). Még a szürrealista versekben is, melyekben a színeken kívül egyéb, hangsúlyosabb kontrasztokkal is dolgozik a költő, megtalálható a fekete/fehér ellentét. Jellemző példa erre az ugyancsak 1930-ban írt *Október*, melynek első szakaszában a vakok lába nyomán „fekete rózsá virágzik”, melyre az utolsó szakaszban „angyalok fehér koszorúja” felel. A rózsá és a koszorú számbeli ellentétét a fekete/fehér színek teszik nyomatékosabbá. Hasonlóképp hangsúlyosabb az ellentét a *Szél se fúj itt már*-ban az indiai utcák reggeli fehérje és az erdélyi éjszakák feketéje között.²⁸

A piros és a vörös is ebben az évben válnak szét Radnóti költészetében. A piros 'egyszerű' marad, a mesekönyv illusztrációk tiszta színe, mely a költő élete végéig a naiv, gyermekes hit és bizalom kifejezője lesz. „Olyan ki tudja, hogy fehér a hó/ piros a vér és piros a pipacs./ És a pipacs szöcske szára zöld”²⁹ — írja önmagáról, tisztán fogalmazható, leledukált fogalmaira bontva a világot. A gyakran idézett sorok: „s mosolyg a szállódos sötét,/ hogy nem tör csak hajlik a/ virág, s könnyedén aligha/ hagyhatja el piros hitét”³⁰ az előbbivel azonos egyszerűséggel, a meggyőződés gyermekien vallásos hitével fejezi ki a forradalmi gondolatot. „Piros/ pillét ástam babonásan”³¹ — írja huszonhétévesen, dacos hittel a jövőben, és félelméről, hogy „a

⁹ *Tájképek*, I, 1927.

¹⁰ *Naptestű szűzek, pásztorok és nyájak*, 1929.

¹¹ *Szegénység és gyűlölet verse*, 1928.

¹² „...Es szólt és beszélt vata Káin Ábellet”, 1928.

¹³ *Megbocsátás*, 1929.

¹⁴ *Az áhitat zsoltárai*, IV, 1929.

¹⁵ *Hőség; Riadalom; Sötétedik.*

¹⁶ *Októbervégi hexaméterek*, 1942.

¹⁷ *Tájképek*, II, 1928.

¹⁸ I.m. VI, 1927.

¹⁹ I.m. IV, 1927.

²⁰ *Az áhitat zsoltárai*, IV, 1929.

²¹ Már az 1928-ban írt *Szegénység és gyűlölet verse*-ben az „aranyméhű kazánok” (4/5) a születésre utalnak.

²² *Októberi vázlat*, 1930.

²³ *Eső*, 1930.

²⁴ *Szeretem*, 1930.

²⁵ *Hajnali elégia*, 1930.

²⁶ *Tápé, öreg este*, 1930.

²⁷ *Szerelmes vers; Boldogasszony Napján*, 1930.

²⁸ 1932.

²⁹ *A „Meredek út” egyik példányára*, 1939.

³⁰ *Pontos vers az alkonyatról*, 1934.

³¹ 1931. április 19, 1931.

piros szabadság tán nem jön el soha"³² — úgy panaszkodik mint a gyermek, aki fél, hogy idén elmarad a karácsony. Ez a gyermekes tiszta hit és kívánás csendül a *Pipacs* utolsó sorából is („Pipacspirossal zendüljön a világ!”), melyben a forradalom egy eget akaró, egy cél felé törekvő boldog világ kantátájaként hangzik fel.³³ Ugyanekkor válik a vörös elsősorban a lázadás színévé („A fák vörös virágokat lázadnak”,³⁴ „kiteljesedett nyomorunk fölött vörös/hamvakkal visszik szét hajnalodó életünket...”³⁵ „kék májusunk/ vörös orgonát dobált fiatal díszül kalapunkra”³⁶ stb.). Az 1944 elején írt *Nem tudhatom...*-ban együtt szerepel a két szín, és nyilvánvaló a közöttük levő hangulati különbség. A baktek kezében a „piros zászló” nem a forradalom zászlaja, hanem a gyermekkori emlékek egyértelműen vidám színe, melytől nyomatékosan határolódik el a „házfalakról csorgó, vöröslő fájdalom” komplikált szürrealista víziója.

Ebben az időben jelenik meg új színiként a barna is Radnóti költészetében. Evokatív szerepe két szférára koncentrált, az egyik Radnóti húgának képe, a másik a földközelség, a melegség, a 'nép' visszatérő színe lesz.³⁷

A korai évek költészetét besugározza az arany: mindent, ami jó és szép, mindent, ami boldogságot nyújt, a költő 'aranyba foglal'. Kedvese haja „aranykazal”,³⁸ „arany varkocsán síkngat a napfény”; örömtől ragyogó szín, mely később legtöbbször Fanni keszűszíne lesz.³⁹ Érdekes, tiszavirágéletű jelenség (30 végén, 31 elején) a zsemlyeszín, mely az egész költői életműben két versben szerepel, egy téma két variációjaként. A *Szombat éji groteszk*⁴⁰ és a pár hónappal későbbi *Kedd éji groteszk*⁴¹ két gondolatsort tartalmaz, melyek, noha különböző keretben jelennek meg, teljesen azonosak. Bennünket itt az első gondolatsor érdekel: „...mert szél indul...és porból tornyokat épít az útra, ahol szerelmesen négy zsemlyeszínű agár szalad.”⁴² A filmszerűen éles kép talán személyes élményen alapszik, az agarak különcködővé változtatják ezt a különben mindennapos, úgynevezett 'meleg' színt, mely először és utoljára ebben a kontaktusban szerepel Radnóti költészetében. Az egy izben használt zsemlyeszín egy másik, szintén csak egyszer szereplő színre hívta fel a figyelmemet, a rózsaszínre. A *Huszonkilenc év* utolsó sorában „a fénybe föllebeg/a nap felé egy rózsaszín flamingó”. Noha a flamingó itt magát a költőt szimbolizálja, talán nem véletlen, hogy mindkét esetben az egyszerű színhasználat a napi valóságtól idegen, egzotikus objektumra koncentrált. Figyelemre méltóak ugyanebben az időben a sárga hangulat-köré is, melyek felváltva hangsúlyozzák az arany életszínét („de futnak már a kicsibék,/ sárgás aranygolyók”) és a halált.⁴³ Az 1933 és 1934 között írt versekben tűndöklök még az arany, a Fannival töltött időt ragyogóra színezi a boldogság. A napfény „aranymedveként nyalja a tüzes pocsolókat”,⁴⁴ a nyári zivatar után „az ég arany hasadékán a nap/ kibúvik”.⁴⁵ A *Vénasszonyok nyarában* a sok kis kacsa „arany farán viszi haza billegve a mai napot”, és az esti fodrozó szellőben „minden göndör lesz és arany”.⁴⁶ A nyugalom és melegelettség óráiban az este színeit is arannyal festi meg a költő: Fanni nyakán a konty olyan, „mint szusszanó arany pont egy/ boldog vers után”, s mikor feltűzött haját az az éjszakára lebontja, az úgy bomlik ki, mint az „arany lobogó”.⁴⁷

Először 1934-ben csúszik be az életet jelentő arany mellé a halált szimbolizáló ezüst, addig a fekete az elmúlás gondolatának elsődleges hordozója. A *Nyári vasárnap* és párja, a *Téli vasárnap* ad erre a megfigyelésre jó lehetőséget. A *Nyári vasárnapban* a nappali fényekre (a nap az égnék „arany szöge” a vízcseppek „guruló arany gyöngyszemek”, a hőség az „arany levegőben” duruzsol) még a nappal halálót hozó este feketéje borul („keleten már feketülő vízben mosakodnak a fák”),⁴⁸ akárcsak az *Októberi délutánban*, melynek utolsó sorában, mindent lezáróan az eső „mint fekete szalagot, úgy köti ránk a novembert”.⁴⁹ A *Téli vasárnapban* az egyetlen nappali szín az arany („arany késként villan a napnak fénye a fák közt”, arany domb” villog a fávalban, a sielő Fanni „arany kontya csillan a lejtőn”), az este színe azonban

³² *Szilveszter és Újév között; Este*, 1935.

³³ *Pipacs*, 1933.

³⁴ *Tavaszi vers*, 1930.

³⁵ *Hajnali elégia*, 1930.

³⁶ *Tétre leső dal*, 1930.

³⁷ *Kedd és szerda között*, 1930.

³⁸ *Beteg a kedves*, 1930; *Elégia egy csavargó határára*, 1930; *Gyerekkor*, 1933; *Kánikula*, 1933; *Toborzó*, 1937 stb.

³⁹ *Játékos vers aratás után*, 1930.

⁴⁰ *1931. április 19*, 1930; „... a nap / indulni kész fején arany kalap” (*Április I*, 1935), „Április aranyként / hull a fán át” (*Április II*, 1935), Fanni hajába a nap „aranycskót harap” (*Változó táj*, 1935) stb.

⁴¹ 1930. szeptember 28.

⁴² 1931. január 19.

⁴³ A másik gondolatsor nagyobb nyelvi eltéréssel szerepel a két versben: „...Asszonyok / félnek most hazatérő embereikben / megfeszült, előjövendő gyermekeiktől!” (*Szombat éji groteszk*, 9–11), illetve „...fulladt házakban / ágyazó asszonyok várnak ijedten / hazatérő, sötét embereikre!” (*Két groteszk; Kedd éji groteszk*, 9–11)

⁴⁴ *Naptár; Március*, 1941.

⁴⁵ *Hőség*, 1933.

⁴⁶ *Zápor után*, 1934.

⁴⁷ *Esti mosolygás és Altató*, 1934.

⁴⁸ *Este a kertben*, 1934.

⁴⁹ *Naphimnusz, Modern idill és Esti búcsúzkodó*, 1933.

• 1934.

nem fekete, hanem ezüst.⁵⁰ A költő felkiáltása: „Ezüst esti világ ez!” — nem a boldogság kifejezése, nem az arany örömteli villogása, mert közvetlen a felkiáltás után következik a félelmes „üzenet: az égen sötét koszorúba gyűlik a hólnapi hó”.⁵¹ Az ezüst halált, elmúlást evokáló szerepe itt még rejtett, akárcsak a *Nyári vasárnap* utolsó soraiban, melyekben a fekete ’nyílt üzenet’ mellett, „hosszú lábakkal a hold jön fölfelé lassan./ csomót köt a tájra, s — este van”.⁵² Itt a hold általánosan *asszociált* ezüstje van csak jelen, de szerepe már ebben a versben is a lezárás, a befejezés, mely pár év múlva állandó kísérője lesz a halált váró verseknek.

A harmincas évek vége felé változik meg Radnóti költészetében a fekete és a fehér szerepe is. Ettől fogva a fehér már nem a tisztaság és az élet, hanem gyakran a félelem és a halál színe lesz (mint pl. a *Járkálj csak halátraitélt...* — „a rémületől/ fehér és púpos lett az út” sora).⁵³ A fehér ’halál’ jelentése különböző intenzitással jelentkezik. A *Hajnaltól éjjelig*ben mint margina-
lia tűnik fel („Fejem fölött a vén tetőben/ szű gondolkodik, majd rágni kezd,/ s finom fehér fapor pereg/ a versre, melyhez ép/ egy-egy szállongó sort vetek”), ki nem mondott, enyhe önró-
niával festett utalás a sorsára.⁵⁴ Ugyancsak rejtett, de már félelmet keltő az *Órizz és védj* első szakasza: „álmomban fú a szél már éjjelente/ s a hófehéren villanó vitorlák/ csattogva hiznak messzi útra készen”.⁵⁵ „Hószín rém rázza a fákat”.⁵⁶ A *félelmes angyal*, aki „suhogó saruban fut a réten s a költő anyjának sírjában” — mintegy a fiának helyet csinálva — motoz, „mikor fehér/ a holdas éj” még névtelenül, de már az utolsó korszak nagy halál-verseihez tartozik. Noha még 1944-ből is van verse, melyben a fehér csak utal a halálra (*A Gyökér...* „álma hófe-
hér”), egyre gyakrabban jelentkezik költészetében a nyílt azonosítás. „Hófehér enyészet/ dédel-
get, ringat” — írja Ortutay Gyulához.⁵⁷ s a *Tajtékos égben* „szorgos halál kutatja ezt a kort/ akikre ráel, mind oly fehérek”.⁵⁸ Ugyanekkor a fekete a halál szimbóluma helyett az indulat és a harag színe lesz. „Kormozz be/ talpig te/ fekete düh!” — kiáltja a költő a *Lapszéti jegyzet Habakuk prófétához* c. versben,⁵⁹ és a *Szűl a tavasz*, melynek megírására az 1942. március 15-én lezajlott háború ellenes tüntetés inspirálta, a rabok „feketén gyűrűző vad bánatát”-ról beszél.⁶⁰ A barna szín jelentése is variálódik ezekben az években. Még mindig a nép, a test természetbe olvadó színe,⁶¹ de ugyanakkor, vagy talán éppen ezért a rettenetes és a harag kifejezőjévé is válik.⁶²

A harmincas évek végén az arany és az ezüst, az élet és a halál párbaja egyre fontosabb szerepet játszik Radnóti költészetében. A *Hajnaltól éjjelig* életet igenlő második szakaszában „övig meztelen férfiak/ állnak a fényben arany patakok/ partján s aranyban mosdanak”.⁶³ A vers egymást követő vignette-jei különböző hangulatokat tükröznek: lemondás, bánat, humor, tótágast álló valóság — minden szakasz gondosan formált, tudatos kifejezője egy-egy gondolat-
nak. De a hajnal arany életszíne e versben egy fokkal lejjebb, az öntudatlan, az ösztönöst érinti, melynek jelentőségét ebből az egy szakaszból nem is tudnánk megérteni, mert igazi szerepe csak a teljes költői életmű összefüggésében mutatkozik meg. A *Nyugtalan öszül*-ben (1941) az „arany őszi levél” még akkor hal meg, mikor „száll a halál fehér/ szép suhanással”, de később az élet aranyszínére egyre gyakrabban felel a halál ezüstje. A piranói halott lány szemén „ezüst ködökből szőtt lepel”, ősszel a nyír „ezüstös ingben/ immár avarban kószál”,⁶⁴ és ezüst Kosztolányi temetésének hangulata is („Sötét eginkre lassan színezüst/ koszorút fon a súlyos fákyafüst”).⁶⁵ Az *Aludj* c. versben „...a szikrázó Tejút/ porában a halál szalad/ s ezüst-
tel hinti be/ az elbukó vad árnyakat”.⁶⁶ Az ezüst, mintegy mindent lezárva, most már rendsze-
rint a vers végén szerepel. Az *Első eclóga* végén is a halál hangulatával búcsúzik a költő, mikor azt írja: „alkonyi lepke lebeg már s pergeti szárnya ezüstjét”.⁶⁷ Ugyancsak utolsó sor, utolsó szó, halál, befejezés, „égi füst” az *Emlékeimben...* a felhőfodor, mely „...már oszlik. Könnyű és

⁵⁰ *Téli vasárnap*, 1934.

⁵¹ I. m. *Este*.

⁵² *Esti búcsúzkodó*, 1934.

⁵³ 1936.

⁵⁴ *Lapszélre*, 1938.

⁵⁵ 1937.

⁵⁶ *Mint a halál*, 1940.

⁵⁷ *Huszonkilenc év*, 1938.

⁵⁸ 1940. (Itt fennáll azonban egy másik interpretáció lehetősége is, mely szerint a „fehér” ebben a versben ismét a morális tisztaságot jelenti.)

⁵⁹ 1937.

⁶⁰ *Szűl a tavasz...* (Előhang az Eclógákhoz), 1942.

⁶¹ „...széptestű, / tehérfogú, barna halászkok alszanak...” (*Harmadik eclóga*, 1941), „...plihen e hűvös, barna test” (*Csak csont és bőr és fájdalom*, 1941).

⁶² „a barna füsttel égő félelem” (*Órizz és védj*, 1937 stb.)

⁶³ *Hajnaltól éjjelig; Istenhegyi jegyzetek; Hajnal*, 1938.

⁶⁴ *Piranói emlék*, 1937; *A mécsvirág kinyílik*, 1943.

⁶⁵ *Ének a halátról*, 1937.

⁶⁶ 1937.

⁶⁷ 1938.

ezüst”.⁶⁸ Még itt-ott felbukkan az arany véletlen boldog pillanatokat regisztrálva, Fannival vagy egy kisgyerekekkel.⁶⁹ Egy helyütt „a háztetőn a fény aranyburok”,⁷⁰ mely a házat akár a magzatot, védi az ellenséges külső világtól. A szépet és jót sugárzó arany ekkor már lassan kiszorul a jelenből és az elérhetetlen boldog jövő álmainak a színe lesz. Extatikus életöröm pattan „arany napoknak alján”⁷¹ (majd egyszer, mikor béke lesz), és a költő azért könyörög, hogy megszülethessen „...újra, új világra, / mikor arany gőzök közül vakít/ s új hajnalokra kél a nap világa”.⁷² A *Veresmart* egyik szívszorító példája ennek a jövőbe vetett 'arany' hitnek. A kilencszakaszos vers első része militarizált táj, a vetésbe gázoló s mindent elpusztító háború képe. A vers középpontja az ötödik szakasz, melyben az élet győzelmét hirdeti a véres akadályokat legyőző tők arany (nem sárگا l) virága, mely a további négy szakasz már optimista kicsengésű, a békés jövő himnuszába feloldódó gondolatsornak bevezetője.

Még két, a természetben talán leggyakrabban, de Radnóti költészetében viszonylag ritkán előforduló színről kell szólnunk, a kékről és a zöldről. Noha Nemes szerint Radnóti a 'kék'-et jelképként használja (i.m. 39), a részletes vizsgálat azt mutatja, hogy a kék Radnótinál nem 'fontos' szín. Pozitív értékkel is csak akkor rendelkezik, mikor a költő felesége szeméről ír. Egyébként nem 'meleg' szín, és ha a felhőtlen ég leírásától eltekintünk („kéken lebeg az ég felettem”, „lassan száll a szürke és a kék még/ lassabban szívárog át az égen” stb.),⁷³ a kék Radnótinál inkább a hideg félelem színének tekinthető. A lélek „fagyosan kéklík” — írja a „*Szilveszter és Újév között*”-ben,⁷⁴ és évekkel később Fannihoz szól szorongva: „és kék vagy olykor, s félek, el ne hagyj”.⁷⁵ A 'zöld' az utolsó évek színe, egyben talán az egyetlen szín, melyhez a költőnek nincs kikristályosodott szimbolikus kapcsolata, ezért is az *A la recherche...* felejthetetlen sorain kívül („Verssorok úsztak a lámpák fénye körül, ragyogó, zöld/ jelzők ringtak a métrum tajtékos taraján...”)⁷⁶ a zöld valódi szint jelent Radnótinál. Azokban a képekben, melyekben másodlagos hangulatkeltező szerepe is van — „zöld voltam még” (*Páris*, 1943), „...az égen sötétzöld sávot von a méreg” (*Tajtékos ég*, 1940), „...a falánk fene sáskák/ zöld felhője mit ér?” (*Nyolcadik ecloga*, 1944) —, a zöld használata nem teremt új, nem várt kombinációt, hanem továbbra is a tradicionálisnak elfogadott asszociációs síkon belül marad.

Radnóti színhasználatát a tudatos válogatás természetesen legalább annyira jellemzi, mint az eddig bemutatott, gyakran talán öntudatlan pontossággal visszatérő, és áttekinthető rendszert alkotó színszimbolika. A színek használata sosem válik nála öncélúvá, hanem harmonikusán simul a költő többi képtermelő eszközé közé. A *Cartes postales* pillanatfelvételei, akár az impresszionista festmények, igénylik a színteljesítést. Ennek ellenére, ha a *Chartresből Páris felé* végső rédakcióját a korábbi variációkkal összehasonlítjuk, feltűnik, hogy Radnóti csak az utolsó sort változtatta meg. „A lány mosolygott, könnyű álma volt” — jutott a végső változatba, s elmaradt „a lánynak kék kabátja volt”, vagy „a lánynak apró alma melle volt”.⁷⁷ A másodlagos fontosságú szín és forma átadta helyét a 'fontosabb üzenetnek' — az került a versbe. Ugyanakkor a *Quai de Montebello* hat sora a piros nagy almára centralizálódik, és nem a kislányra, aki a kezében tartja.⁷⁸ Néha játszik a színekkel, mint *Változó táj* búbjós négy sorában („Megáll az úton a /mókusbarna barát /és fölötte barnán/ egy mókus pattan át”⁷⁹) vagy a *Vénasszonyok nyará*-ban („sötétül lassan a piros/ s ami soká maradt fehér,/ az is már látod, feketéll,/ mint e verstől a papíros”).⁸⁰ Máskor fekete humor, keserű tréfa csordul, mint a *Talán...* soraiból: „vagy talán szíves boldog lehetnék/ s élhetnék fenn a sárگا házban sárگا/ virágok közt, nyakamban kis kolomp...”⁸¹

Radnóti úgy dolgozik a színekkel, ahogyan csak az igazán nagy festők alkottak. A *Majális*-ban három színnel fest le egy kis protilányt („A háta barna, lába még fehér/ a rossz zenén kis lelke fellebeg/ s oly szürke, mint fűnt a fellegek”),⁸² de a három szín és a három sor egy egész társadalom felelősségét is regisztrálja. Néha mindent színekkel közöl, s mint a *Naptár*-ban,

⁶⁸ 1940.

⁶⁹ „Apró, arany láng ugrik, / nézd csak, fecsketű! — kiáltok” (*Alkonyat*, 1939) vagy „A méz mint színarany golyó ragyog a terítőn” (*Tétova óda*, 1943). Ugyancsak „A lomb között arany kard / napfény zuhan át, / megsebzett egy fatörzset / s az halkán sírni kezdett / aranylófényű gyantát” (*Papírszettek*, *Erdő*, 1944).

⁷⁰ *Rímprók holdas éjszakán*, 1942.

⁷¹ *Himnusz a békéről*, 1938.

⁷² *Negyedik ecloga*, 1943.

⁷³ *Hármasfigyelts...*, 1942, valamint *Hajnal*, 1935. Az utóbbin, noha állítólag a „Fából faragott királyfi” 1935 felújítása inspirálta, Tóth Árpád *Hajnali szerená*-jának hangulata, nyelve és rítmusa érezhető.

⁷⁴ *Este*, 1935.

⁷⁵ *Fasonlatok*, 1941.

⁷⁶ 1944.

⁷⁷ Radnóti Miklós, 1909—1944. Szerk. BARÓTI Dezső. Bp. 1959. (Petőfi Irod. Múzeum Kiadv. IV), 132. l.

⁷⁸ *Cartes Postales; Quai de Montebello*, 1937.

⁷⁹ 1935.

⁸⁰ *Esti mosolygás*, 1934.

⁸¹ 1940.

⁸² 1944.

egy-egy szín teremti meg az egész szakasz hangulatát.⁸³ A január „fekete” és „szürke”, a februárban már megszólal a nyáj „fehér” hangja. Március az első melegszerű hónap („futnak már a kicsibéik,/ sárgás aranygolyók”). A május „fehérlő illatokkal” terhes, júniusban a csermelynek „arany taréja nő”. Az augusztus ismét a „sárga” és az „arany” kombinációjából szövődik. A szeptemberi „barna” még a perzselő áprilist idézi, de a november „barna” fájáról már a közélgi halál kukul. Az októberben utolsót lobbanó „arany szél” és „csapzott sárga” átadják helyüket az elmúlás színeinek: „Délben ezüst telihold/ a nap...” és az ezüst mintegy bejelenti a vers végső sorait: „Nesztelenül közelít/ mély havon át a halál.”

Noha költészetében a színeknek igen nagy szerepe van, csak akkor használja őket, ha 'valódi' funkciót töltenek be. Radnótinak nincs *szüksége* színekre, még akkor sem, mikor a természetet ábrázolja. A *Szerelmes vers az erdőn-ben*⁸⁴ nincs egyetlen szín sem, ennek ellenére az olvasót átmossa az erdő hangulata. Ugyancsak szín nélküli a *Lomb alatt* és a szintén 1936-ban írt *Atkonyi elégia*, melyekben hangok és színekre utaló jelzők helyettesítik a háttérként szereplő természet részleteit. Mások éppen megfordítva, színekkel jelzi a költő a különben szemmel nem regisztrálható élményanyagot: „...az alvó bodza sűrű,/ fehérlő illatában ring a hold”⁸⁵, „sárga félelemtől” rókának a tengerészek”⁸⁶, „a lélek fagyosan kéklik”, s mintegy Radnóti képteremtő módszerét hangsúlyozva „...színéről emlékszik az évre”⁸⁷. A színérzet és a hangéret összefüggésének problematikája Radnóti is sokat foglalkoztatta. Kéziratok jegyzete maradt fenn, mely a különböző érzékterületek korrespondenciájával kapcsolatos.⁸⁸ Kafka Margitról írt disszertációjában is hangsúlyozza: „Megjelenítő készsége bámulatosan gazdag. A régi templomoknak leírása — ahova besüt a napfény, az impresszionista versművészet ritka szépségű példája, a színek tobzódó felvonultatásával...” stb.⁸⁹

Ha Radnóti költészetében az utolsó évek verseit külön vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a színek száma csökken, mintha csak a világ vesztette volna el Radnóti számára ragyogását, sokszínű fényét. Nemes is utal rá tanulmányában, hogy az utolsó versekben alig van „diszes” kép (i.m. 66). Már a *Meredek út* is kevesebb színt tartalmaz, mint a megelőző kötetek. A hét *Ecloga* többszáz sorában összesen hatszor szerepel szín (a második, az ötödik és a hetedik eclogában nincs szín, az elsőben, a harmadikban és a nyolcadikban egy-egy szín, a negyedikben két szín található), feltűnően különbözve a korábbi évek verseitől. A *Razglednicák*, ellentétben a *Cartes postales* színes mozaikjaival, az utolsó hetek szürke borzalmaiktól kiáltják felénk, színek nélkül, de olyan evokatív erővel, melyet még Picasso *Guernicája* sem múl felül.

Marianna D. Birnbaum

(Los Angeles)

Megjegyzés az Arany János Népdalának „forrásai” című közleményhez

A fenti címmel rövid cikk látott napvilágot Losonci Miklós tollából az ItK 1973. évi 5. számának 580. lapján. A szerző többek között hivatkozik egyik régebbi kis írásomra, mely szerint Arany János, állítólag, „költőbarátot választott Joanovics Zmaj [sic!] személyében”.

Ez a „költőbarátságról” szóló állítás igen tetszetős, azonban, véleményem szerint, túlságosan is merész, mivel semmivel sem lehet bizonyítani, semmi sem szól mellette. Szövegközlésében — melynek címe helyesen *Jovan Jovanović Zmaj levele Arany Jánoshoz*¹ — nem utalok semmiféle barátságra, mert a két költő személyesen nem is ismerte egymást, annak ellenére, hogy Zmaj majdnem egész életét Magyarországon élte le. Ezt a körülményt különben maga Zmaj az általam nyilvánosságra hozott levélben említi is: „Költői magasztos részrehajlatlansága irányában már évek hosszú során át táplált ellenállhatatlan rokonszenvem arra bátorít fel, hogy, *ámbár személyesen ismeretlen* [P. I. kiemélése], még is egyet-mást elmondjak ...”

Még talán a fenténél is kockázatosabb kijelentés az, hogy Arany az 1877-es orosz(-szerb) — török háború idején a magyar közvéleménnyel ellentétben „teljes szimpátiáját sugározza a 'rácok'-ra”. Hiszen Arany ebben az időben, pontosan 1877. szeptember 21-én írja *Plevna c.* ismert törökbarát költeményét, s a Zmajhoz intézett, meglehetősen hűvös hangnemben fogalmazott válaszlevelében sem barátságról, sem a szerbek iránti szimpátiájáról nem szól. Többek között

⁸³ 1939 — 41.

⁸⁴ 1934.

⁸⁵ *Nyugtalan éj*, 1943.

⁸⁶ *Lángok lobognak...*, 1939.

⁸⁷ *Szilveszter és Újév között*; *Este*, 1935.

⁸⁸ Erre NEMES István is felhívja figyelmünket (i.m. 21 — 23).

⁸⁹ Kafka Margit művészi fejlődése. Szeged 1934.

¹ Világirodalmi Figyelő 1960/4. sz. 443 — 446.